

Биыл, 2022 жылы қазақ халқының батыр ұлы – генерал Сабыр Рақымовтың туғанына 120 жыл. Ұлтының атын шығарған, ел мақтанышына айналған әскери қолбасшының мерейтойын кең көлемде атап өтін, келер ұрпаққа аманаттау бүгінгі күннің міндеті. Сабыр Рақымов әскерге штабта отырып басшылық жасаған генерал емес, ол майданның алғы шебінде жүрін қол бастаған сардар. Оның ерлігі мен үлгі өнеге боларлық өмір-жолы терең ғылыми-зерттеу жұмысын талап етеді. Ел басына қауіп төнген сұрапыл жылдарда жарқын болашағымыз үшін жанын қиған азаматтардың қай-қайсысын да құрметтеу, рухына бас иіп, ерлік істерін үлгі ету бүгінгі күнде біздердің парызымыз.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Тегіне оралған Сабыр // Алаш айнасы. – 2011. – 7 мамыр.
2. Исмаилов А. Боевой путь генерала С. Рахимова // Южный Казахстан. – 2008. – 8 май.
3. Мырзахмет Ж. Темір генерал. – //Егемен Қазақстан. – 2017. – 5 сәуір.
4. Дүйсенов С. Өзбекке телінген қазақ батыры //http://www.namys.kz/=4799. – 2011. – 1 шілде.
5. Указ о присвоении звания Героя Советского Союза Рахимову С.О //Правда. – 1965. – 7 мая.
6. Тайжан Б. Генерал Рақымов ел есінде // Егемен Қазақстан. – 2012. – 14 ақпан.
7. Елшібай Ғ. Сабыр Рақымовқа ескерткіш орнатылса // Жас Алаш. – 2012. – 4 қазан.

ҚАЙРАТКЕР ТҰРАР РЫСҚҰЛОВТЫҢ МҰСБЮРОДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ

Сембиева Ш.Б., аға оқытушы

Белгібай Ж.Қ., т.ғ.к., доцент

М. Әуезов атындағы Оңтүстік-Қазақстан университеті

Шымкент қ., Қазақстан

Отан тарихы ғылымында толық шешімін таппаған әлі зерттелу деңгейі тым мардымсыз тақырыптар өте көп. Осындай зерттелуі жұтаң, көп бұрмалаушылыққа ұшыраған тақырыптардың бірі Тұрар Рысқұловтың Мұсбюродағы қызметін жатқызуға болады. Шығыс халықтарының коммунистік ұйымдары өткізген I съезде қабылданып, РКП(б) VIII съезінде бекітілген шешімге сәйкес, 1919 жылы 14-31 наурыз аралығында Ташкент қаласында болып өткен ТКП II конференциясы «...партияның мұсылман бөлігіндегі партия жұмысына басшылық пен ұйымдастыруды» жақсарту үшін ТКП ОК жанынан Мұсылман Бюросын құру туралы шешім қабылдады. Мұсбюро құрамына: Т. Рысқұлов (төрағасы) Н. Қожаев, Ю. Алиев, Ю. Ибрагимов және А. Мұхитдинов кірді [1,76 б.] Орыс большевиктерінің шовинистік пиғылы мен отаршылдық саясатына қарсы құрылған Мұсбюро өзінің алдына қойған мақсаты мен істеген қызметінде патшалық Ресей тұсындағы Мемлекеттік думаның жанындағы Мұсылман бюросының жалғасы іспеттес еді.

Түрікшіл коммунистер Т. Рысқұловтың басшылығымен жергілікті түрік халықтарының мүддесін қорғау мақсатында республиканың барлық облыстары, уездері мен қалаларында Мұсбюроның жергілікті ұйымдарын құрды. Ұйымдасқан түрде жүйелі жұмыс істеуге кіріскен Мұсбюроға өз конференцияларын шақырып отыру құқығы берілді. 1919 жылы 18-сәуірде РКП(б) ОК Мұсбюроға Москвадағы Орталық Бюромен өз бетімен, тікелей радио байланыс жасауына рұқсат етті. Бұл РКП(б) ОК-ның Мұсбюромен санасуға мәжбүр бола бастағанын көрсетіп берді [2,138 б.] Мұсбюро түрік халықтары арасында үгіт-насихат жұмыстарын жүргізу үшін 1918 жылдың 20-маусымнан бастап түрік тілінде шыға бастаған «Иштракун» атты ТКП және ТАКСР ұлт істері жөніндегі халық омиссариятының органы кең көлемде пайдаланды. Алғашында аптасына үшрет шығып тұрған газет 1919 жылдың 1-наурызынан бастап 3 мың дана таралыммен күнделікті өзбек және қазақ тілдерінде

шығарылып тұрған. Кейіннен жергілікті халықтардың тілінде әдебиеттер басып шығаратын баспалардың болмауы мен газет-журналдардың жоқтығы себепті Т.Рысқұлов ұлт істері жөніндегі халық комиссариатына қарасты «Иштракун» газетін Мұсбюроның қарамағына беруді талап етеді. Мұның өзі мерзімді басылым арқылы жергілікті халықтың сана-сезімін оятуға, жүргізіліп жатқан саяси, экономикалық және әлеуметтік реформалардың мәнін түсіндіруге Мұсбюроның баса назар аударғанын көрсетеді.

Қоғамдық-саяси өмірдің барлық саласында түрік халықтарының мүддесін қорғаған Мұсбюроны басқара отырып, Т. Рысқұлов 1920 жылдың қаңтарына дейін РКП(б) ОК-не зор сенім білдірген. Алғашында ол да В.И. Ленин басқарған большевиктер партиясының шынайы ұлт саясатына сенген болатын. Бірақ, бірте-бірте, кейінгі саяси оқиғалардың бет алысы Т. Рысқұловтың саяси көзқарасына зор өзгеріс енгізді, қазақ азаттық қозғалысының басшылары кезінде орыс демократиясына қалай сенсе, Т. Рысқұлов сынды түрік қайраткерлері алғашында большевиктер партиясына солай сенген болатын. Сондықтан да Т. Рысқұлов Мұсбюроны құрған кезден бастап түрікшілдік идеясына берілген қайраткер болды деп айта қою қиын. Саяси көзқарас эволюциясы уақыт ағымына тәуелді нәрсе болатын.

Түркістандағы ұлт мәселесінің шешілмеуіне өлкедегі шовинистік пиғылы басым орыс коммунистері кінәлі деп түсінген Т. Рысқұлов оларға қарсы күресті ұйымдастыруға зор қаржы-қайрат көрсетті. Оның Ферғана бөлігін бәсеңдетуге тарихи рөлі, жергілікті билік органдарына түрік өкілдерін көптеп тарта бастауы, орыс шовинизміне қарсы қатал да ымырасыз күресі түрік халықтары тарапынан зор қолдау тапты. Т. Рысқұлов Мұсбюро қызметін жүйелі түрде жүргізу мақсатымен оның құрамынан: ұйымдастыру-үгіт, редакция-баспа, мәдени-ағарту және әскери бөлімшелер құрды. Әсіресе, Түркістандағы Қызыл Армия бөлімдерінде құрылған мұсылман коммунистері ұйымдарының қызметіне басшылық жасайтын әскери бөлімге ерекше көңіл бөлінді.

Мұсбюро Түркістанның жергілікті халық өкілдерін мемлекеттік іске және билік органдарына кең түрде тарту мәселесі бойынша тұрақты түрде жұмыстар жүргізін отырды. Ал, бұл өз кезегіндегі шовинистік пиғылдағы орыс коммунистерінің орасан зор қарсылығын туғызды. Ұлттық негізде қалыптасқан теке-тірес жергілікті халықтардың пайдасына сөзсіз шешілуі тиіс деп есептеген Мұсбюро позициясы күн санап нығая түсті. Түркістан Республикасында қалыптасқан саяси ахуал РКП(б) ОК-ын қатты алаңдата бастады. Орталықтан келген жергілікті халықтар арасынан шыққан коммунистердің ұлт мәселесі бойынша туындаған пікір-таласта өзара ымыраға келе алмауы жалпы республиканың саяси ахуалын шиеленістірін жіберді. Қалыптасқан саяси шиеленісті бәсеңдетудің жолы, ол республика тұрғындарын мемлекеттік іске пропорциялы түрде қатыстыру жолы болатын.

Өз кезегінде Т. Рысқұлов Мұсылманбюросы қызметін жандандыру мақсатында 1919 ж. шілдеде Түркістан Республикасы атқару комитеті Әулиеата және Черняев уездеріндегі саяси-әлеуметтік және ұлтаралық қарым-қатынас жайымен танысу үшін онда арнайы комиссия аттандырды. Осындай жетістікке қол жеткізен Т. Рысқұлов басқарған Мұсбюро нығайып, өз өкілдерін басқару органдарына жаппай тарта бастады. Рысқұлов төрағалық еткен бұл комиссия көп ұзамай қатаң сынға алынып комитет таратылды [3,58б.]

1919 жылы қыркүйек айында Ташкент қаласында болып өткен ТКП IV съезі мен Түркістан Республикасы Кеңестерінің кезекті VIII съезі Т. Рысқұлов пен ол басқарып отырған Мұсбюроның саяси беделінің орасан зор өскенін көрсетті. Съездерде ең басты мәселе ұлт мәселесі болды. Негізгі пікірталас ұлт мәселесі төңірегінде өрбіді. ТКП IV съезі коммунист делегаттарының 1919 жылы 18-қыркүйекте өткізген бірлескен мәжілісінде сөз сөйлеген Т. Рысқұлов еуропалық және мұсылман коммунистерінің арақатынасы мәселесіне тоқталып, Кеңес өкіметінің Түркістанның жергілікті халқына жүргізін отырағн саясатын өткір сынға алды. «Мұсылмандардың қолдауымен ақғвардияшыл көтеріліс болған жер бар ма? Автономиялы Қоқан үкіметі – бұл ұлт-азаттық кезеңі болды және сіздер автономияшылдарға қалай қатығездік жасалғанын білесіздер. Осылайша өздерінен мұсылман бұқарасын алшақтатып алды... Перовскіде ең көрнекті мұсылман қайраткерлерін атып, бүкіл мұсылмандарды шошытып алды, одан қазақтар жаппай Торғай облысына үдере

көшін кетті... Бұл жағдайды жүрегің қысылып әрең айтасың...» – дейді Т. Рысқұлов. Түркістан автономиясын «ұлт-азаттық кезеңі» деп атаған Т. Рысқұлов шын мәнінде түрік халықтарының мүддесін терең түсінген, түрікшілдіктің мәні мен мазмұнын ұғынған саяси қайраткер болатын.

1919 жылы күзінде Мұсбюро мүшелері Түркістан Республикасының басқару органдарына көптеп қызмет етті. Еуропалық коммунистерді көптеген мәселелер бойынша ығыстыра бастаған Т. Рысқұлов жетекшілік еткен Мұсбюроның Түркістандағы саяси жеңісінен қатты қауіптенген РКП(б) ОК Түркістанда өздерінің саяси миссиясын жүзеге асыруды міндеттеп, Москвадан Түркістанға БОАК және РСФСР Халкомкеңесінің Түркістан істері бойынша ерекше Комиссиясын (Түріккомиссия) аттандырды.

Т. Рысқұлов пен Мұсбюроның басқа да жетекшілері алғашқыда Түріккомиссияға зор сенім білдірін үлкен үміт артты. Бірақ, Түркістанның қоғамдық-саяси, әлеуметік-экономикалық, тарихи-мәдени, тұрмыстық-шаруашылық объективті жағдаймен санаспай, Орталық Ресейде іске асырылып жатқан коммунистік шараларды Түркістан өміріне күштеп енгізуге, осы арқылы түркі халықтарын таптық жіктеліске түсірін, тап аралық күресті тұтандыруға, ал керісінше, ұлт бостандығы, ұлттың өзін-өзі билеуі мәселесінде бірде-бір қадам жасамауға тырысқан кезде түрік коммунистерінің Түріккомиссияға көзқарастары біртіндеп өзгере бастады.

Түріккомиссияның пиғылын анық сезінген Т. Рысқұлов басқарған Мұсбюро өзінің әрекетін тактикалық жағынан өзгерте бастады. РКП(б) ОК һәм Түріккомиссияның шовинисттік пиғылы мен отарлық саясатына қарсы қорғаныстық идеология ретінде түрікшілдік бағыт, яғни тұтас Түркістан идеясы таңдап алынды. Оны жүзеге асырудың жолы ретінде төмендегідей екі бағыт белгіленді: 1. Түркістанда өмір сүрін жатқан халықтарды “түрік” идеясына біріктіру арқылы республиканы құқықтық жағынан түрік халықтарының республикасына айналдыру; 2. Республиканы мекендеуші түркі тілдес халықтардың жеке-жеке ұлттық республикаларын құра отырып, оларды түрік конфедерациясына біріктіру;

Бұл екі бағытта да тығыз жұмыстар жүргізілді. Мұсбюроның талап етуімен 1919 жылы қарашада Түркістан Республикасының ұлт істері жөніндегі Халық комиссариатының құрылымында үлкен өзгерістер болып, өзбек, түрікмен, қырғыз(қазақ) және т.б. мұсылман бөлімдері жойылды да, орнына тұтас түрік бөлімі ұйымдастырылды [2, 152б.].

Т. Рысқұлов 1919 жылы күз айларында негізінен ұлттық республикалар құрамына өз халықтарын біріктіру мәселесін алға алады. 1917 жылы өткен жалпы қазақ-қырғыз съезі күн тәртібіне қойған қазақ жерлерін біріктіру мәселесін ары қарай жылжитқан Т. Рысқұлов біріккен қазақ жерлерінің астанасы ретінде Ташкент қаласын үзілді-кесілді талап еткен еді. Біз бұл жерден Т. Рысқұловтың алдымен ұлтшыл, содан кейін түрікшіл болғанын көреміз. Сол кездегі ірі саяси, экономикалық әрі мәдени – рухани орталықтардың бірі болған Ташкент қаласын Қазақстанның астанасына айналдыра отырып, шашылып жатқан қазақ жерлерін біріктіру идеясы сол тарихи кезеңде ең ұтымды идея болатын. Себебі, қазақ халқының жартысынан астамы Түркістан өлкесін мекендейтін, сондай-ақ көшпелі қазақ аймақтарына қарағанда халқы тығыз орналасқан, шаруашылықтың түр-түрі дамыған Түркістанға қарасты қазақ жерлері арқылы өзге қазақ жерлерін әкімшілік жағынан басқару, шаруашылығы мен мәдени-тұрмыстық өмірін ұйымдастыру анағұрлым оңай болар еді. Екіншіден, Ташкент қаласын Қазақстанның астанасына айналдыра отырып, қазақ жерінің астанасын тұтас түрік конфедерациясының да орталығы болуын қамтамыз ету арқылы қазақ ұлтының алдыңғы қатарлы жетекші ұлт болуын қалыптастыру болатын. Саны жағынан түрік халықтары арасында Түркия түріктерінен кейінгі екінші орынды иеленетін және Ә. Бөкейхан айтқандай «мәдениет жолында бізден де төмен» өзге Түркістандық түріктердің арасындағы ең сауатты, көзі ашық халық ретінде қазақтардың бұл орынды иеленуі әбден болар еді. Қазақстанның астанасы ретінде Түркістан өлкесінің орталығы орналасқан Ташкент қаласының ұсынылуы Т. Рысқұлов тарапынан жасалған, нақты мақсатқа бағындырылған әрі өзге түрік халықтары тарапынан дәл сол кезеңде қолдауға ие болған әрекет болатын.

Түркістандағы түрік халықтарының шынайы жанашырына айналған Т. Рысқұлов пен ол басқарған Мұсбюро беделі күн санап өсе түсті. Мұсбюро ТКП-ның ұлттық секциясы дәрежесінен бірте-бірте мемлекеттік құрылымға айнала бастады. Бұдан қатты шошынған, шовинизм дертіне шалдыққан орыс большевиктері Мұсбюроның жетекшісі Т. Рысқұловқа қарсы ашық арандату әрекеттерін ұйымдастыра бастады. Т. Рысқұловты «сындыру» Мұсбюроны «сындыру» болып табылар еді.

1920 жылы 20-27 қаңтар аралығында Ташкент қаласында өткен ТКП V конференциясы Мен Мұсбюро төтенше III конференциясы түрік халықтарының тарихында маңызды терең әрі Түркістан Республикасының тарихында зор рөл атқарған оқиға болды. Маңыздысы – тұтас Түркістан мемлекетін құру идеясын ұсынған Т. Рысқұлов басқарған Мұсбюро жеңіске жетті. Осы конференция шешімімен ТКП ұлттық секциялары біріктіріліп, ол «Түрік халықтарының Коммунистік партиясы» (ТХКП) деп өзгертілді [4, 15 б.]

1920 жылы 25-қаңтарда болған V партконференцияда Өлкелік партия комитетінің есепті баяндамасын талқылай келе жаңадан құрылған ТХКП Уақытша Орталық Комитетінің құрамына ұйымдастырылған сайлауда 92 дауыс алған (қалыс қалған, не қарсы дауыс берген ешкім жоқ) Т. Рысқұлов ең көп дауыс жинаған мүше болып шықты. Бұл Уақытша Комитет құрамына сайланған мүшелердің ішіндегі ең жасы болған Т.Рысқұловтың саяси беделінің орасан зор екендігін көрсетті. Мұны 1917 жылы 16-21 сәуір аралығында өткен бірінші Түркістан өлкелік мұсылмандарының съезінде М. Шоқайдың «Түркістан өлкесі мұсылмандарының Орталық Кеңесіне» жасы ең кіші бола тұрып, төраға болып сайлануымен салыстыруға болады. Өзге түрік халықтарынан шыққан қайраткерлерден гөрі қашан да қазақ қайраткерлерінің алдыңғы қатарда тұрғандығы ұлттық мақтаныш емес пе !?

Партия саласы бойынша істі біршама реттеп алғаннан соң Т. Рысқұлов өзінің негізгі идеясын іске асыру әрекетіне кіріседі. Ол – Түркістан Республикасын «Түрік Кеңес Республикасына» айналдыру идеясы болатын. Мұсбюроның төтенше III конференциясының 25-қаңтарда өткенде мәжілісінде Т. Рысқұлов «Түркістан Республикасының автономиялылығы туралы» баяндамасын жасап, «Түркістанның автономиялылығы туралы тезистерін» талқылауға ұсынды. Бұл тезистер Т. Рысқұлов даярлаған нұсқада III Мұсконференцияда толығымен қабылданды. Бұл түркішілдік қозғалыстың тарихында бұрын – сонды болмаған, тұтас Түркістан идеясын жүзеге асырудың нақты қадамы болған тарихи құжат болатын.

Енді осы тезистердің тұтас Түркістан идеясына қатысты ең өзекті баптарына тоқтала кетейік: «1-бап. Сырдария, Жетісу, Ферғана, Самарқанд және Закаспий облыстарынан тұратын Түркістан – қырғыз (қазақ), өзбек, түпкімен, қарақалпақ, татар, тараншы (ұйғыр), дүңған және т.б., сондай-ақ түрік тұқымдас емес тәжітер мен түздік еврейлерді қоса отырып түрік халықтарының елі (отаны) деп саналсын, ал қалған орыс, еврей, армиян және тағы басқалары келімсек эмигранттар деп есептелсін»

Бұл бап тұтас Түркістан мемлекет құруға негіз қалайтын ең өзекті бап болып табылады. Ал 6-бап мазмұн жағынан 4-бапқа жақын, әрі коммунистік интернационализм мен коммунистік үгіт арқылы түпкішілдік идеясын бүркемелеуге тырысушылығымен айқындалады. Онда: «Еңбекшілер мен қаналған халықтарды интернационалды жолмен біріктіру мақсаты үшін түрік халықтарының: татар, қырғыз (Қырғыз және қазақ), башқұрт, өзбек және т.б. болып бөлінін, жеке ұсақ республикалар құруға ұмтылу идеясын коммунистік үгіт жолымен жою және біртұтастық мақсаты үшін РСФСР құрамына кіретін басқа түрік халықтарын Түрік Кеңес Республикасының төңірегіне топтастыру қажет, ал бұған жету мүмкін болмаған жағдайда жеке түрік халықтарын территориялық белгілеріне қарай өзара біріктіруге ұмтылу керек» – делінген болатын. Бұл бапта тұтас Түркістан идеясын жүзеге асырудың жолы ретінде белгіленген екі бағыт қатар қамтылған болатын.

Конференциялар аяқталысымен-ақ Т. Рысқұлов оның шешімдерін бекітуді өтінін РКП(б) ОК-на хат жолдайды. Орталық бұл шешімді өте салқын қабылдап, ұзақ уақыт жауапсыз қалдырады. Ал 1920 жылы 23-ақпанда толық құрамда жиналған Түрік комиссия мәжілісінде М.В. Фрунзе ТКП V конференциясы мен III Мұсконференцияның шешімдерін

«пантүрікшілдік», «панисламшылдық» және «буржуазиялық-ұлтшылдық» шешімдер ретінде барынша қаралады. Бұл конференциялардың барық шешімдері жоққа шығарылып, жағдай бұрынғы қалпында өзгеріссіз қалатыны жарияланды, яғни Түркістан Республикасы РСФСР құрамындағы автономиялы республика немесе нақтырақ айтқанда Ресейдің ішкі облыстар дәрежесіндегі әкімшілік-аумақтық бірлестік, ал ТКП РКП(б) құрамындағы небәрі облыстық комитет құқығын ғана пайдалана алатын бөлімше болып қала беретін мәлімделді. Бұл шешімді наурыз айының соңында ресми бекіткен РКП(б) ОК Т. Рысқұлов идеясын іске асыртпай тастады [3,18б.].

Ал идеяны көтерген Т. Рысқұлов 1920 жылы 22-шілдеде қызметінен кеткені белгілі. Саяси қудалауға ұшыраған Т.Рысқұлов бағытын қолдаушылар өзге де түрік кеңестік Республикаларында бар еді. «Түрік» идеясының одан кейінгі қатты көтерілген кезеңі – 1921 жылдың 6-9 наурыз аралығы болып табылады. 1921 жылы ақпан айының ортасында аяқталған Әзірбайжан Коммунистік партиясының III съезінің сайлауымен Т. Рысқұлов РКП(б) X съезінің делегаты ретінде наурыз айының басында Москва қаласына келеді. РКП(б) X съезімен бір уақытта Москва қаласында түрік халықтары коммунистерінің II Жалпы ресейлік кеңесінде шақырылған болатын. 6-9 наурыз аралығында өткен түрік халықтары коммунистернің II Жалпы ресейлік РКП(б) ОК жанындағы түрік халықтары арасында үгіт пен насихат жүргізетін Орталық Бюроның ұйымдастырылуымен ашылады. Кеңеске түркістандық қазақтар С.Қоанов пен Н.Төрешұлы және Қазақ АКСР-нен жас саясаткер С.Сәдуақасов қатысады. Кеңесте ұлт мәселесі талқыланады. Осы мәселе бойынша негізгі баяндама жасаған Г. Сафаров Түріккомиссияның саясатын ақтап алуға тырысып, барлық «кінәны» жергілікті «ұлтшылдардың», «пантүрікшілдердің», «панисламшылардың» басына үйіп төгеді. Сол үшін де Т. Рысқұлов тарапынан қатаңға сынға ілігеді [5,189-192,6б].

Еуропалық империалистер суреттегендей пантүрікшілдік өмірде болған емес, оның басқа түрі бар. Біздің айтайын дегеніміз – Түркия, империалистік Түркия, ол енді жоқ. Шығыстың орасан зор халқын соңынан ертетін жана Түркия бар. Біздің қолымызда Кавказды, Азияда, Түркістанда бұқараны Кеңес құрылысына тартуда орасан зор маңызы болған Кемалдық қозғалыстың тәжірибесі бар. Бұған көз жұмуға болмайды, әрі пантүрікшілдікті ескі көзқарас тұрғысынан қарастырудың қажеті жоқ. РКП(б) тарихында, оның өткізген ірі басқаруларының бірде-бірінде, мейлі ол съез болсын, не конференция болсын, не кеңес болсын, «пантүрікшілдікті» жақтап ешкім тап Т. Рысқұловтай ашық сөйлеген емес. Т. Рысқұлов өз ойын ашық және тұжырымдап айқын түрде білдірген. Т. Рысқұловтың РКП(б) ОК ұлт саясатын «қызыл империализмге» теңеп, ал түптің түбінде түрік тілдес халықтар Ресеймен емес, тарихы мен тағдыры, тілі мен діні, мәдениеті бір Түркия мен табысады деген пікіріне қайран қалдырады. Мысалы, өз тәуелсіздігі үшін күресін жатқан Түркияны мысалға ала отырып, ол былай дейді: «Қазір Кемалдық Түркия түркі халықтарының қозғалысына басшылықты кеңестік Ресей жасай алмайды деп мәлімдегісі келін отыр. Біз олардың айтқанынын дұрыс екенін мойындауымыз» керек. Түркістандағы түрік халықтарының шынайы жанашырына айналған Т. Рысқұлов және ол басқарған Мұсбюро бірте-бірте мемлекеттік құрылымға айнала отырып түрік халықтарының тарихында маңызы терең мәселелерді шешуде өз үлесін қосты.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Қоңыратбаев О. Тұрар Рысқұлов: қоғамдық-саяси және мемлекеттік қызметі. Алматы, 1994.- 76б.
2. Шілдебай С. Түрікшілдік және Қазақстандағы ұлт-азаттық қозғалыс Алматы, 2002.- 138б.
3. Серікбаев М. Тұрар. //Дала мен қала. 19 наурыз, 2012.58б
4. Жүгенбаева Г.С. М. Тынышпаевтың өмірі мен қызметі (1879-1938): // т.ғ.к...дисс. автореф. – Алматы: 1999.- 15б.
5. Қоңыратбаев О. Тұрар туралы тың дерек // Жұлдыз, 1993. №5. -189-192бб.